

گزارش

چند نسخه از شیراز

جوادبشری

آبان ماه سال ۱۳۸۵ شمسی برای نخستین بار شیراز را دیدم. از جمله جاهایی که سر زدیم (به همراه دوست عزیز، ارحام مرادی) یکی کتابخانه مدرسه امام عصر (عج) بود که در آنجا توفیق زیارت جناب شیخ محمد برکت دست داد و ضمن بهره بردن از نکات شفاهی، چند نسخه خطی از کتابخانه آن مدرسه دیده شد. (از جمله نسخه شماره ۴۶ آنجا که «المبدأ و المعاد» است از ملاً صدراى شیرازی به خط خود او) از مشکلات عرصه نسخه‌های خطی سخن گفته شده. همچنین از وقایع فرهنگی آثر نسخه پژوهی و... از جناب برکت درباره نسخه‌های فهرست نشده کتابخانه سؤال کردم. روشن شد که به جز فهرستی که برای تعدادی از دستنویس‌های این کتابخانه تهیه کردند و چاپ شده (فهرست نسخه‌های خطی مدرسه امام عصر «عج» شیراز، محمد برکت، سومین نشریه کتابخانه مدرسه امام عصر «عج»، جلد اول، ۱۳۷۴، ۱۵۶ صفحه) حدود ۴۰۰ دستنویس در کتابخانه مدرسه موجود است که هنوز فهرست آنها منتشر نشده است و به یاری خدا جزو برنامه آینده‌شان. یکی همین انتشار فهرست آنها بود.

روز بعد از آن سری به کتابخانه شاهچراغ زدیم (که فهرست نسخه‌های خطی آن در سه جلد منتشر شده؛ دو جلد نخست را سالها پیش علی نقی بهروزی - که در واقع فارس شناس بود - نوشته و جلد سوم را چندی پیش آقای محمد برکت تدوین و منتشر کردند.) مواردی از قرآن‌های کهنه آن کتابخانه مد نظر بود که ببینم ولی گویا نسخه‌ها سر جایش نبود (!). به هر روی نسخه‌ای دیگر درخواست داده شد که وصفش را خواهم آورد. نسخه شماره ۵۶۶ کتابخانه

شاهچراغ شامل سه رساله، به خط نسخ با علائم شنگرف، نسخه تصحیح شده، هر صفحه ۱۹ سطر، پارگ در پایین برگ‌ها، در قطع ۱۶ × ۱۱ سم، با جلد تیماج قهوه‌ای، بخش اول آن فرهنگنامه‌ای است قرآنی (در فهرست بهروزی ج ۱، صص ۳۰۴، ۳۰۲ «ترجمه قرآن» عنوان شده که نارسا است و نادرست). موفق نشدم بفهمم که چه ربطی با اقران خود دارد و آیا نسخه دیگری از فرهنگنامه‌های دیگر است یا چیزی است منحصر و تازه‌تر. اما در تفحصی مختصر چند واژه آن را دیدم و نوشتم. مثلاً از سوره بقره اینها را؛ «المسجد مزکت، البشیر مرّده دهنده، الجحیم آتش برزک [شاید «بزرگ» باشد که خطای کتابتی رخ داده]. الامه بس روان و گروه، الجناح برّه؛ از سوره نساء اینها را: «الفتیل آنچه در حویچه استه خرما بود و آن چیزی که چون دو انگشت در هم بمالند حاصل شود، ارکاس نکوسار کردن؛ از مانده اینها را: «استخناق خپه کردن، البحث کاویدن». این بخش به نوشته فهرست بهروزی، ۵۷ برگ دار (نسخه شماره برگ نخورده بود و نتوانستم شمارش کنم) و چون کاتب آن کازرونی است، اگر نسخه تکراری از فرهنگنامه‌های قرآنی موجود نباشد، اهمیت زیادی دارد و باید روی آن کار کرد. انجامه (ترقیمه) بخش نخست را عیناً نقل می‌کنم:

«تم الكتاب بعون الملك الوهاب على يدي العبد الضعيف
علا بن سعد بن محمد كازروني رزقه الله علما نافعا في
عشرين ربيع الثاني لسنة تسع و عشرين و ثمانماية»
پس این بخش را علا بن سعد بن محمد کازرونی در ۲۰
ربیع الثانی ۸۲۹ هجری استنساخ کرده.

قسمت بعدی «رسالة القدس» روزبهان بقلی فسوی
شیرازی است با این سرآغاز: «بسمله. شاهان عشق را رایت
سعاده معرفت در عالم مشاهدت افراشته باد...» این بخش و
بخش بعدی را کاتب یک سال پس از بخش نخست کتابت
کرده. تاریخ انجامه آن (رسالة القدس)، چهارم ربیع الثانی
۸۳۰ هجری است. اوراق این بخش به نوشته فهرست، ۴۷
برگ است. پس از متن رسالة القدس و انجامه آن، چند بیت
فارسی آمده به خطی نزدیک به خط متن نسخه که نقل
می‌کنم. (بیت بندی موارد زیر از من است چون نحوه کتابت
بسیار پریشان بود و نمی‌شد تشخیص داد که هر بیت از کجا
آغاز می‌شود و کلام مصرع با دیگری پیوند دارد):

زلف و نقاش هر دو در جین اند

حلقه و نقطه هر دو در شین اند

عاشق و کاسه هر دو سر بازند

[... ..]

کافر و کیش هر دو بی دین اند

عسل و دوغ (!) هر دو شیرین اند

آفتاب و کلیجه هر دو خورند

مادر شاه و طبل هر دو زند

علم و دزد هر دو بر دارند

سک و عطار (!) هر دو مردارند

بخش آخر هم «غلطات السالکین» همان روزبهان بقلی است با این سرآغاز: «هذه مسائل سئلت عنه فی طریق اهل المعرفة و اجابها بتائید الله تعالى و مشیتة و الحمد لله رب العالمین. السؤال اول و سئل عنه عن ...» این رساله ۱۶ برگی هم به همان خط و به دست همان کاتب در پنجم ربیع الثانی ۸۳۰ هجری کتابت شده (یک روز پس از کتابت رساله القدس). پس از انجامة این بخش، آمده است: «صاحبه و مالکه [کذا] الکتاب علا بن سعد بن محمد بن شهاب کازرونی» و جایی دیگر از نسخه آمده: «یادکار کمینه درویش ابن سعد محمد بن شهاب» (که یا باید سعد را با کسره دال خواند و یا «بن» پس از آن افتاده، گویا).

پس از مدتی، ارحام مرادی به من خبر داد که این کاتب، فرد شناخته شده‌ای است و همان است که مقامات شیخ ابواسحاق کازرونی (م ۴۲۶ هجری) را به پارسی درآورده به نام «مرصد الاحرار فی سیره مرشد الابرار». او در واقع پس از محمود بن عثمان که فردوس المرشدیه را ترتیب داد، به ترجمه این اثر پرداخته و البته کار او افزوده‌هایی بر متن عربی‌اساسش دارد. (رک: فهرستواره کتابهای فارسی، احمد منزوی، ج ۳، ص ۲۲۷۷؛ تاریخ ادبیات در ایران، صفاح ج ۳، بخش دوم، صص ۱۲۸۸ - ۱۲۸۷ و نیز فردوس المرشدیه چاپ استاد افشار، مقاله آربری در مقدمه آن) البته من هنوز به فردوس المرشدیه و مقاله آربری، مراجعه نکرده‌ام و نمی‌دانم ذکری از نسخه شیرازی در آنجا شده است یا نه. ولی چون می‌دانم که آقای عمادالدین شیخ الحکمایی، مدیر انتشارات کازرونیه درصدد تصحیح و طبع مرصد الاحرار هستند گفتم شاید این اطلاع برای ایشان تازگی داشته باشد و شاید فتح بابی باشد درباره تأثرات احتمالی علا بن سعد کازرونی از آثار روزبهان شیرازی در مقدمه مرصد الاحرار. (تاکید می‌کنم که کشف این نکته از آقای مرادی است.)

در موزه شاهچراغ هم چندین دستنویس از قرآن دیده شد که بیشتر جدید بود و آراسته و یا بدون ترجمه، اما دو

نسخه مترجم کهنه در کنار هم در یک ویترین قرار داشت که توجه بیننده را جلب می‌کرد. البته از آقای برکت شنیده بودم که یک نسخه کهنه ترجمه‌دار از کتابخانه شاهچراغ، مورد بررسی خانمی قرار گرفته بوده (به عنوان رساله دکتری گویا) و باز می‌دانم که گویا همان رساله و کار قرار است توسط میراث مکتوب به چاپ برسد با عنوان «ترجمه قرآن موزه شاهچراغ/ تصحیح زهرا ریاحی زمین» (رک: گزارش میراث، ۸، ص ۴۵). با این حال چون نمی‌دانم که آیا دو قرآن مورد بحث با قرآنی که مورد بررسی قرار گرفته یکی است یا نه، مواردی از آنها را که یادداشت کرده بودم نقل می‌کنم. این یادداشتها در حالی تهیه شد که قرآن‌ها در ویترین شیشه‌ای قرار داشت. از پشت شیشه مواردی از متن آیات و ترجمه‌اش استنساخ شد که این است:

* قرآن سمت راست، ص ۵۳۲ نسخه، ترجمه آیات ۷۶ تا ۸۰ سوره یس:

«بس مه اندوهکین کند ترا کفتار ایشان هراینه ما می‌دانیم آنج نهان می‌کنند و آنج آشکارا می‌کند/ اوونه دید مردم یعنی آدمی کی هراینه ما آفریدیمش از آبی بس ناکاه و وی بیکار کنند بیداست/ و پیدا کرد ما را داستانی و فراموش کرد آفرینش کرد گفت کی زنده کند استخوانها را و وی بوسیده بود/ بکوی زنده کندش انک آفریدش نخستین بار و وی بهر آفریده داناست/ انک کرد از بهر شما از درخت سبز آتشی بس ناکاه شما از وی آفروزست»

* قرآن سمت چپ، ص ۳۰۹، ترجمه آیات ۱ و ۲ سوره رعد:

«بنام خدای مهربان بخشاینده/ نام این سورتست [=المرا]. این است ایتها قران و آنج فرستاده شده است زی تو خدایتو درستست جز کی بیشتر... ان نکروند/ خدای آن خدایست کی برداشت آسمانها را بی ستون می‌بینند آنرا بس مستولی و قاهر بر عرش و نرم کرد خرشید را و ماه را همه از هر یکی می‌رود تا وقت سبری شدن نام تدبیر کند کار را حلال و حرام را مکر شما بدیدار خدای بی کمان کردند»

خط دو نسخه بسیار به هم شبیه است و به نسخ ترکستانی می‌ماند. قطع آنها رحلی است و هر صفحه ۱۱ سطر آیه و ۱۱ سطر ترجمه زیر نویس (تحت اللفظ) دارد. نسخه سمت راست، کناره هایش مرمت شده، و ابتدای سوره، روی بسمله، کلمه «وقف» به شکل کشیده و مورب کتابت شده است. در ترجمه‌های منقول املائی نسخه حفظ شد و نهایت دقت به کار رفت تا به کار آید ان شاءالله.

